

3. РАСОЛКОСКА-НИКОЛОВСКА

УБИКАЦИЈА НА ЦРКВАТА СВЕТА ПЕТКА НА БРЕГАЛНИЦА СПОРЕД ПОВЕЛБАТА НА ЦАР ДУШАН ОД 1355 ГОДИНА

Црквата Света Петка што ја подигнал Карба на Брегалница, според историските извори, со право се претпоставува дека се наоѓала кај селото Карбинци близу Штип.¹⁾ Меѓутоа, и покрај повелбите во кои се споменуваат и црквата Света Петка и селото Карбинци, досега сè уште не се успеало да се одреди точното место каде што била подигната црквата.

Во врска со овој проблем е искажана и една многу смела претпоставка од страна на Радослав Грујиќ. Тој смета дека Карба не подигнал нова црква туку само ја обновил црквата на „стариот епископски град Козјак“ која се наоѓа во близината на Карбинци.²⁾ Ваквата претпоставка сама по себе предизвикува сомневање. За да го разрешиме овој проблем пристапиме кон преиспитување на историските извори коишто се однесуваат директно или индиректно на оваа црква.

Од изворите утврдивме дека црквата Света Петка прв пат се споменува во „општата“ Милутинува повелба за манастирот Хиландар.³⁾ Помеѓу другите прилози стои и: и пунда кралевство ми црквѣ Светоу Петькоу на Букгалиници што естѣ зиданъ Карьба самъ своина роукама и съ троудомъ, паче и пописалъ и оукрасилъ красотами црковниани, да естѣ летоуъ Свете Богородице Хиландарьске съ виноградомъ, и съ нивнемъ, и съ нокоси, паче и пашиншта и земля што моу е далъ господиъ и родителъ кралевства ми, и тоу да си има црквѣ.⁴⁾ Оваа повелба Миклошич и Корабљев ја датираат во 1293-1302 година.⁵⁾ Врз основа на спомнувањето на

¹⁾ М. Пурковиќ, Попис села у Средњеveковној Србији. Годишњак Скопског филозофског факултета: IV, 2 Скопје 1940, стр. 101.

²⁾ Р. Грујиќ, Археолошко-историски објекти у Горњем Козјаку код Карбинаца на Брегалници, Старинар, III-IV (1952-1953), Београд 1955, стр. 213.

³⁾ За терминот „општа“ види кај В. Мошин, Повеља краља Милутина-дипломатичка анализа, Историски часопис, XVIII, Београд 1571, стр. 74.

⁴⁾ F. Miklosich, Monumenta Serbica, Viennae 1858, стр. 62; В. Korablev, Actes de Chilandar, II, Византијскиј временикъ Приложеніе къ XIX тому № 1, XIX, Петербург 1912, бр. 8, стр. 399; С. Новаковиќ, Законски споменици српских држава средњега века, Београд 1912, стр. 404, XXXI, по кој е и овој извод.

⁵⁾ F. Miklosich, нав. дело, стр. 57; В. Korablev, нав. дело, стр. 393.

пиргот во Хрусија кој бил подигнат од крал Милутиин во 1302 година и архиепископот Евстатие, кој умрел 1309 година, Ковачевиќ смета дека повелбата настанала во времето од 1302-1309 година.⁶⁾ Наспроти мислењата на некои научници за автентичноста на оваа Милутинова повелба,⁷⁾ изнесено е мислењето дека оваа повелба вештачки е создадена со тоа што е препишан првиот дел од Милутиновата повелба за Хиландар и пиргот во Хрусија и на него е надоврзан новиот текст за Хрељините подароци на манастирот.⁸⁾ Врз основа на ваквото третирање на повелбата Новаковиќ ја поделил на два дела. Првиот дел ја печати како Милутинова повелба и ја датира, според Ковачевиќ, во 1302-1309,⁹⁾ додека другиот дел со податоците на Хреља смета дека тоа е Душанова повелба издадена негде околу 1332 година.¹⁰⁾ Меѓутоа, Владимир Мошин во својата најнова студија, анализирајќи ги милутиновите повелби, утврдил дека делот на „општата“ Милутинова повелба со подароците на протосеваството Хреља, каде што се споменува и црквата Света Петка, не е оригинален.¹¹⁾ Вршејќи детални упоредувања на текстовите од сите четири примероци кои се во врска со „општата“ Милутинова повелба Мошин дошол до заклучокот дека четвртиот дел (по стариот каталог бр. III-4) е груб фалсификат и дека е составен во времето кога не можеле точно да се одредат меѓите на вистинските Хрељини подароци, односно после неговата смрт. Понатаму тој претпоставува дека овој фалсификат би можел да биде составен по смртта на цар Душан, дури и по Марицката битка, кога имало најмногу услови за тоа.¹²⁾ Овој дел од повелбата по својата содржина најблизо е до Душановата повелба од 1336 година со која крал Душан ги потврдува подароците на протосеваството Хреља. Поради тоа, на авторот му се наметнал заклучокот дека овој дел на повелбата настанал врз основа на оваа Душанова повелба.¹³⁾ Меѓутоа, врз основа на споредувањата на фотографските снимки, што ги изведовме заедно со проф. Мошин, утврдивме дека делот од „општата“ Милутинова повелба со подароците на протосеваството Хреља не е направен врз основа на Душановата повелба од 1336 година, туку дека морала да постои трета повелба издадена од крал Стеван Дечански со која ги потврдил подароците на протосеваството Хреља заедно со црквата Света Петка. Без оглед на фактот дали овој дел од „општата“ Милутинова повелба (бр. III-4) е направен врз основа на Душановата повелба од 1336 година или врз основа на некоја повелба на

⁶⁾ Љ. Ковачевиќ, *Годишњица Николе Чупића, III*, Београд 1879, стр. 437.

⁷⁾ Миклошич, Шафарик, Ковачевиќ, Павловиќ, Флорински види С. Станојевиќ, *Студија о српској дипломатици. XXV. О фалсификованим повељама*, Глас САН 169, стр. 21-42; В. Кораблев, нов. дело стр. 393.

⁸⁾ Руварац, Ковачевиќ, Талоци, Шуфлај, Марковиќ, види С. Станојевиќ, нав. дело, стр. 42.

⁹⁾ С. Новаковиќ, нав. дело, стр. 392—395.

¹⁰⁾ Истиот, стр. 402-404.

¹¹⁾ В. Мошин, нав. дело, стр. 79-81.

¹²⁾ Истиот, стр. 81

¹³⁾ Истиот, стр. 80

крал Стеван Дечански, аргументите врз кои Мошин го засновува својот заклучок дека овој дел од повелбата со подароците на протосева-стот Хреља не може да биде од времето на крал Душан а тоа се во прв ред потписот на владарот, оштетениот печат и гајтан при пов-торното поставување, типот на печатот со рака која го благосло-вува кралот и др., треба сериозно да се респектираат при проучувањето на оваа Милутинова повелба.¹⁴⁾

Ваквото различно датирање на оваа Милутинова повелба во која што се спомнува и црквата Света Петка не ни овозможува точно да го одредиме времето на нејзиното подигање. Се сметаше дека црквата Света Петка ја подигнал Карба околу 1302-1309 година и е еден од првите мајстори на оваа територија, кој „самъ своима рѣчкима“ ја подигнал и живописал својата задужбина.¹⁵⁾ Меѓутоа, како што утврдив-ме според Мошина, врз основа на овој интерполиран податок во „оп-штата“ Милутинова повелба не би можеле со сигурност да тврдиме дека оваа црква е подигната во првата деценија на XIV век. Праша-њето околу времето на подигањето на црквата Света Петка ќе остане отворено и на него ќе се вратиме на друго место. Останува да ги по-врзиме податоците од другите повелби како би одговориле на нашиот поставен проблем.

Иако во моментов тешко можеме да го определиме времето на подигањето на црквата, сметаме дека црквата Света Петка прво била подигната, а потоа околу неа се развила и населба којашто по кти-торот на црквата добила име Карбинци. Во прилог на нашата прет-поставка зборува и фактот што се губи секој траг за црквата Света Петка, додека овозможувајќи слободно населување околу црквата и ослободувајќи ги луѓето од „всѣхъ работъ кралнѣвства мн малихъ и великихъ“¹⁶⁾ се развила населба која била подарена во 1339 година на манастирот Хиландар од кралот Душан како „заселкъ Карбинци съ всѣмъ синодомъ“.¹⁷⁾ Овде подразбираме дека во границите на селцето Карбинци влегувала и црквата Света Петка. Подоцна, во 1348 година како „село Карбинци съ правинами си“ е повторно потврдено на Хиландар.¹⁸⁾ Затоа, точни по-

¹⁴⁾ Истиот, стр. 79-80.

¹⁵⁾ С. Радојчић, Мајстори старог српског сликарства, Београд 1955, стр. 42; Љ. Бошковић, О неким нашим градитељима, Старинар IX-X, Београд 1959, стр. 136; П. Миљковиќ-Пепек, Делото на зографите Михаило и Еутихиј, Скопје 1967, стр. 17.

¹⁶⁾ Види фус. нота 4.

¹⁷⁾ С. Новаковић, нав. дело, стр. 400 со грешно назначена година 1328. За-едно со проф. Мошин врз основа на фотосите утврдивме дека постојат две по-велби со слична содржина издадени на Хиландар од кралот Душан со кои ги пот-врдува и умножува подароците на протосевастот Хреља. Едната повелба е изда-дена 1336 година на која има дроксална белешка напишана со канцелариски брзо-пис од средината на XIV век: Хрисовоуа царѣ Стефана оу Ципоу и за Коначене што ив приди Хрѣла. Печат нема, но постојат 5 дупки од гајтанот за печатот. Вториот со-чуван примерок е дупликат на оваа повелба направен со мали остапувања. Изда-ден е „година 6847 индикт XI логотет Хрс писа месеца маја 6 ден“. Бидејќи само на овој примерок се споменува „заселакот Карбинци“, додека во оригиналната повелба стои „оу Ялборин стага... „како година за подарувањето на Карбинци ја сметаме 1339. (Годишњак САН Београд 1940 стр. 480 бр. на фотос. 7903-а-26).

¹⁸⁾ С. Новаковић, нав. дело, стр. 422, 3.

датоци за убицирање на црквата Света Петка сметаме дека ни дава Душановата повелба од јуни 1355 година со која цар Душан го разрешува спорот кој настанал помеѓу Хиландарците и Карбинците.¹⁹⁾ Оваа повелба се чувала во хиландарскиот архив и била заведена под „бр. 38 Цара Душана о земљи карбиначкој г. 6863“.²⁰⁾ Меѓутоа 1931 година била однесена во Солун како доказ за некои спорови околу хиландарските имоти и изгледа дека не е вратена на своето место.²¹⁾ Архивот на САН во Белград има фотографска снимка бр. 8876/65, кој овде ја приложуваме²²⁾ (сл. 1).

Проучувајќи ја оригиналната повелба во Хиландар, Соловјев ни ги дава овие податоци: повелбата е пишувана на хартија со брзопис, годината е точна 6863 индикт 8, потписот на царот со црвено мастило, а текстот со црно мастило, печат нема, но останат е црвениот свилен гајтан врзан низ дупчињата на дното од повелбата, изгледа дека е автентична.²³⁾ Исто така тој врши и некои исправки во читањето на повелбата и дава објаснување за зборот „Бъци царства ми“ за кој Флорински врз основа на фотографиите на Севастјанов не можел точно да прочита.²⁴⁾ Соловјев смета дека под „Бъци царства ми“ треба да се подразберат чувари на градот Штип (τζάκωνες) кои имале за должност дење и ноќе да ја чуваат штипската кула. Тој смета дека тоа би биле слободни селани кои живееле на државно земјиште и зависеле непосредно од царот и од неговиот кефалија.²⁵⁾ Иако Груиќ чита „зъци царства ми“ и смета дека се во прашање сидари „кои му помагале на Карба при подигањето на црквата“, сметаме дека Соловјев е во право кога чита „Бъдъць“ и „Бъци“. Без разлика дали се работи за едната или другата варијанта на толкувањето на овие зборови од повелбата, јасно е дека Карбинците престанале да ги почитуваат обврските спрема манастирот Хиландар. Затоа, на молба на хиландарците, цар Душан ја издал оваа повелба. Откако излегле на лице место штипскиот кефалија Давид Михајевиќ заедно со хиландарците и игуменот Доротеј и Карбинците се извршило определување на границите врз основа на постарите повелби. Во неа дословно стои дека почнува: *вдѣ Тафахинача поутемь до раданске мегне и вдѣ раданске мегне до кознички мегне и*

¹⁹⁾ Т. Флоринский, Афонские акты и фотографические снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. И. Севастьянова, С. Петербургъ 1880, стр. 2. 71-72; Kozavlev нав. дело. стр. 519; С. Новаковић, нав. дело, стр. 428-9 скратено и врз основа на исправките на Љ. Стојановић, во Споменик III, стр. 56; А. Соловјев, Бъци у Душановој повељи г. 1355, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, VI, Београд 1926, стр. 190.

²⁰⁾ Ђ. Радојичић, Књижевна збивања и стварања код Срба у Средњем веку и у турско доба, Матица српска, Нови Сад 1967, стр. 342.

²¹⁾ Истиот, стр. 315-316 и 342.

²²⁾ Годишњак САН, 49, Београд 1940, стр. 397, бр. 7903-4-59.

²³⁾ А. Соловјев, нав. дело. стр. 185.

²⁴⁾ Флоринский, нав. дел. стр. 72; С. Новаковић, нав. дело, стр. 428, заб. 1.

²⁵⁾ А. Соловјев, нав. дело. стр. 189.

Оредувајќи ги границите (меѓите) на земјата што припаѓала на црквата Света Петка, односно на Хиландар, оваа повелба на цар Душан од јуни 1355 година ни дава и точни податоци каде треба да се бара оваа црква. Ова место и денес го носи името Црковци. Во неговата непосредна близина се наоѓа и локалитетот Сидини. Двата локалитета лежат на Брегалница и на левата страна од реката Козјачица (цртеж бр. 1). На овие два локалитета досега не се изведени археолошки ископувања, додека површински се наоѓаат керамички фрагменти кои говорат во прилог на изнесената убицација.

Од горе приведените изворни податоци можеме да заклучиме дека црквата Света Петка ја подигнал Карба на Брегалница во почетокот на XIV век, секако пред 1339 година кога населбата како „загелкь Карџиницѣ“ била приложена на Хиландар. Според тоа, сметаме дека нема причина оваа црква да се поистоветува со црквата Свети Ѓорѓи во Горен Козјак, како што тоа го прави Грујиќ.²⁷⁾ Тоа се две различни цркви. Црквата Свети Ѓорѓи се наоѓа во козјачкиот атар, додека црквата Света Петка се наоѓала на реката Брегалница и во карбинскиот атар. Реката Козјачица во својот најдолен тек, била и граница (меѓа) помеѓу овие два атара во тоа време (цртеж бр. 1).

За да ги поткрепиме податоците што ни ги дава повелбата на цар Душан од јуни 1355 година и нашето убицаирање на црквата Света Петка кај локалитетот Црковци, близу денешното село Карбинци, ќе ги наведеме и резултатите од проучувањата на црквата Свети Ѓорѓи во Горен Козјак. Иако археолошките истражувања на оваа црква и на некрополата којашто се простира околу неа се во тек, сепак може да се каже дека црквата Свети Ѓорѓи веројатно била подигната на стари темели од кои е сочуван јужниот темел заедно се една сидана гробница. Немањето на пишани извори за оваа црква го отежнува и нејзиното проучување. Така, подигањето на црквата различно се датира од IX-X век²⁸⁾ до втората половина на XII.²⁹⁾ Натамошните испитувања ќе ги дадат, секако, и резултатите за поблиското и поточното определување на времето на подигањето на оваа црква.

Вадењето и чистењето на некои фрески од црквата Свети Ѓорѓи овозможија да утврдиме дека во црквата се сочувани делумно III фази од коишто најсачувана е третата.³⁰⁾ Обновувањето на црквата Свети Ѓорѓи настанало во средината на XIV век од непознат ктитор чија композиција ја откривме на западниот ѕид на припратата.³¹⁾ Живописот од III фаза стилски и иконографски потполно се вклопува во сли-

²⁷⁾ Р. Грујиќ, нав. дело, стр. 212-215.

²⁸⁾ С. Михайлов, Козјак и Брегалничката епископија, Известия на Български археологически институт, XV, София 1946, стр. 19.

²⁹⁾ В. Кораћ, О природи обнове и правцима архитектуре у раном средњем веку у источним и западним областима Југославије, Зборник радова Византолошког института, VIII, Београд 1964, стр. 215.

³⁰⁾ З. Расолкоска-Николовска, Црквата Св. Ѓорѓи во Горен Козјак во светлината на новите испитувања, Кирил Солунски издание на МАНУ, II, Скопје 1970, стр. 219-226 (со постарата литература).

³¹⁾ Истата, стр. 224-225, сл. 10 и 11.

карските остварувања од средината на XIV век на територијата на СР Македонија. Затоа, овој живопис од црквата Св. Ѓорѓи не може да се стави во времето кога била подигната црквата Света Петка што, впрочем тоа јасно го покажува и облеката на ктиторските портрети. Исто така и сочуваните фрагменти на фрески во припратата покажуваат дека овде биле насликани сцени од животот на Свети Ѓорѓи како патрон на оваа црква.

Имајќи ги предвид горниве податоци, сметаме дека црквата Света Петка од повелбата на цар Душан не може да се идентификува со црквата Свети Ѓорѓи од Горен Козјак, како што тоа го прави Грујиќ. Според нас, како што веќе споменавме, црквата Света Петка треба да се бара на локалитетот Црковци, кој лежи на самата Брегалница и за тоа на овој локалитет треба да се преземат археолошки испитувања.